

PRIKAZI I OSVRTI

Važan prinos o hrvatskome kao članu zajednice povijesnih jezika

(Marko Samardžija: *Hrvatski kao povijesni jezik*, vlastita naklada, Zatrešić, 2006.)

Ove je godine, točnije 2. rujna 2007. godine, prof. dr. Marko Samardžija, uvaženi hrvatski jezikoslovac, proslavio svoj 60. rođendan i 36. godinu svoga znanstvenoga i stručnoga djelovanja. Naime, svoj je prvi članak Samardžija objavio još kao student, 25. svibnja 1971. godine. Pogledamo li dakle unatrag, ostat ćemo zapanjeni ne samo brojnošću nego i raznovrsnošću njegovih objavljenih radova (knjiga, rasprava, članaka, prikaza, osvrti i intervjua) iz gotovo svih područja jezikoslovne kroatistike, od povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, dijalektologije i njegove standardološke problematike do hrvatske sintakse, leksikologije i leksikografije. Zato njegova nova knjiga pod naslovom *Hrvatski kao povijesni jezik* nakon osam objavljenih knjiga i jednoga gimnazijskog udžbenika, uopće nije neočekivana.

Hrvatski kao povijesni jezik zbirka je raznovrsnih tekstova¹ koji se bave hrvatskim jezikom kao djelom jezič-

ne povijesti, a podijeljena je na tri, samardžijevski originalno naslovljene, različite tematske cjeline: *Stalnice i promjenljivke hrvatskoga standardnog jezika*, *Hrvatski jezik i njegovi dijalekti*, *Ljudikanja, prigovaranja i spominjanja o hrvatskome i u vezi s njim*. Prvi tematski blok čini osam članaka (potpoglavlja), a drugi četiri članka (potpoglavlja) i nakon svakoga od njih autor navodi veoma iscrpnu literaturu kojom se služio. Treći je tematski blok drukčiji od prvih dvaju, jer ga ne čine autorovi članci već autor odgovara na aktualna pitanja o hrvatskome jeziku, putem triju s njim vođenih intervjua. Knjiga sadrži i za snalaženje veoma važan i vrijedan dio – *Kazalo imena* (str. 207.–213.).

Naziv *povijesni jezik* (*historische Sprache*), kaže Samardžija, u ovoj se knjizi rabi upravo u onome u značenju koje mu je odredio rumunjsko-njemački jezikoslovac Eugen Coseriu, tj. pod tim se nazivom razumijeva jezik koji „postoji kao povijesni kulturni proizvod, a kao jezik prepoznaju ga njegovi vlastiti govornici kao i govornici drugih jezika“. Povijesni je jezik ustroj koji se sastoji od triju, međusobno povijesno zavisnih, jezičnih sustava: prostornih, sociokulturnih i ekspresivnih. Upravo o tome, odnosno o hrvatskome kao čakavsko-kajkavsko-štokavskom povijesnom jeziku, Samardžija govori u prvome dijelu svoje knjige (prvoj tematskoj cjelini), tj. u njezinu prvome potpoglavlju:

¹ Nastajali su u različitim prigodama. Većina ih je dosad objavljena, dok je manji dio neobjavljen ili čeka objavljivanje. Više o tome v. *Bibliografske napomene*, str. 203.–205.

Hrvatski kao povijesni jezik i klasifikacija njegovih nestandardnih i substandardnih idioma. Dotiče se početaka hrvatske pismenosti, tj. 10. stoljeća i čakavštine. Zatim govori o hrvatskoj pismenosti i književnosti na štokavskim i kajkavskim idiomima s početkom u 15. stoljeću. Govori o polemikama u vezi s pripadnošću kajkavštine s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Gotovo istodobno s tim polemikama otpočele su i rasprave o pripadnosti štokavštine. Prethodnikom je bio Vuk S. Karadžić svojim spisom *Srbi svi i svuda*. Nakon toga u članku se govori o razlikovanju i kriterijima razlikovanja triju hrvatskih nestandardnih idioma koji obuhvaćaju sve jezične razine, tj. prozodijsku, fonološku, morfološku i sintaktičku. Spominju se i tridesete godine 20. stoljeća i početak razgraničavanja književnoga jezika spram štokavskog narječja, o shvaćanju potrebe njegova kultiviranja i određivanja razlika između govorenog i pisanog jezika. Na kraju se članka daje shematski prikaz osnovne klasifikacije nestandardnih i substandardnih idioma i zaključuje kako je svaki *povijesni jezik* veoma složen entitet.

U drugome članku Hrvatski jezik u Vrančićevu i Lodereckerovu rječniku autor nam daje iscrpan prikaz dva-ju rječnika (Vrančićeva i Lodereckero-va) i govori o hrvatskoj leksikografiji općenito, a o njoj se, u današnjem značenju te riječi, može govoriti već od 15. stoljeća (Nicolò Roccabone-

la i Arnold von Harff) iako su pojedine riječi hrvatskoga jezika zabilježene i prije, ali uglavnom kao glose. Spominje se i prvi tiskani rječnik hrvatskoga jezika iz 1527. koji najvjerojatnije pripada talijanskomu trgovcu Petru Lupisu Valentijanu. Pravi početak hrvatske leksikografije, u čemu se slažu hrvatski jezikoslovci (Putanec, Vončina, Bratulić), zapravo započinje peterojezičnim rječnikom Šibenčanina Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae & ungaricae* (Mleci, 1595.). To je rječnik u kojemu je polazni jezik latinski, pa su samo one poredane abecednim redom, dok riječi drugih četiriju jezika samo značenjski slijede krajnji lijevi, tj. latinski stupac. Da je taj rječnik bio poznat i priznat i u svome vremenu svjedoče izradbe drugih leksikografskih djela kojima je upravo on služio kao predložak. Jedan je od takvih rječnika i rječnik češkoga benediktinca Petra Lodereckera. On je priredio drugo, prošireno izdanje tog rječnika pod naslovom *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet latine, italice, dalmatice, bohemice, polonice, germanice et ungarice* (Prag, 1605.). Spomenutim je jezicima dakle dodao još dva slavenska jezika – češki i poljski. Osim po broju jezika, napominje Samardžija, Lodereckero-vo se izdanje u mnogočemu razlikuje od Vrančićeva. Njegovo je izdanje dvodijelno. Prvi dio čini sedmojezič-

ni rječnik s abecedno poredanim latinskim natuknicama u krajnjem lijevom stupcu, tj. kao polaznim jezikom, a ostali su jezici poredani prema naslovu djela. Drugi dio tog rječnika čini šest obratnih dvojezičnih rječnika u kojima je polazni jezik jedan od onih koji su u prvome dijelu desno od latinskog, a latinski je drugi jezik. Iako nesamostalno djelo, dio se drugog dijela rječnika (hrvatsko-latinski rječnik), može smatrati, kaže Samardžija, prvim rječnikom s hrvatskim kao polaznim jezikom. Prvenstvo naravno pripada Mikaljinu Blagu jezika slovinškoga (Loreto-Ancona, 1649.–1651.). U Lodereckeovo izdanje nisu samo mehanički preuzimane Vrančićeve natuknice, što se vidi po popravcima pogrešaka koje su uočene u Vrančića, ali i po novim pogreškama, tj. onima kojih u Vrančića nije bilo. Razlikuju se, u nekoj mjeri, i u slovopisu i u pravopisu, ali i po broju hrvatskih riječi. Lodereckeovo djelo zapravo zaslužuje više pozornosti nego što mu je dosad pridavana, ako ni zbog čega drugog, onda zbog činjenice da hrvatski stoji uz bok sa šest drugih europskih jezika i da je hrvatsko-latinski rječnik zapravo prvo leksikografsko djelo s hrvatskim kao polaznim jezikom.

U trećemu članku, *Budimski franjevački kulturni krug i hrvatski jezik*, Samardžija govori o djelovanju franjevacu u Budimu u 18. stoljeću i 19. stoljeću. Taj je dio hrvatske pisane tradicije veoma važan jer su, kao što

je poznato, franjevci (u okviru Bosne Srebrene) oduvijek njegovali hrvatski jezik (novo)štokavske osnovice ikavskog refleksa jata. Profesori budimskih visokih franjevačkih škola pisali su latinskim jezikom, ali su mnogi od njih paralelno pisali i djela na hrvatskome jeziku (uglavnom nabožna) i oblikovali treći hrvatski latinički slovopis (pravopis) koji se obično naziva „slavonskim“.

Doprinos hrvatskih leksikografskih leksičkoj obnovi i oblikovanju hrvatskih nazivlja u drugoj polovici XIX. stoljeća četvrti je članak prvoga tematskoga bloka u kojemu se Samardžija osvrće na sedam leksikografskih djela spomenutog stoljeća u kojima se njeguje, stvara i upotpunjuje hrvatsko nazivlje: Mažuranić–Užarevićev *Deutsch-illirisches Wörterbuch – Němačko-ilirski slovar* (Zagreb, 1842.), prvi terminološki rječnik hrvatskoga jezika koji je izrađen u Odboru za slavensko pravno-političko nazivlje² (*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*, Beč, 1853.), tri Šulekova rječnika – dvojezični, njemačko-hrvatski rječnik (*Deutsch-kroatisches Wörterbuch* von Bogoslav Šulek – *Němačko-hrvatski rěčnik* (Zagreb, 1860.), trojezični hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja (Zagreb, knj. I. 1874.; knj.

² U tom je odboru hrvatsko pravno nazivlje započeo obrađivati Ivan Mažuranić, a nakon njega posao je nastavio i zgotovio Dimitrija Demeter.

II. 1875.) i imenik bilja (Jugoslaven-ski imenik bilja, Zagreb, 1879.) i dva dvojezična Parčićeva rječnika – talijansko-hrvatski i hrvatsko-talijanski.

Peti se i šesti članak (*Hrvatski jezik od početka XX. stoljeća do godine 1945.* i *Gorki plodovi novosad-skoga dogovora*) tematski i godina-ma nastavljaju jedan na drugi. Samardžija na početku svojega članka opisuje događaje u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća (pobjedu hrvatskih vukovaca, pojavu dijalektalne poezije, zadnje pokušaje germanizacije u Dalmaciji i mađarizacije u Slavoniji i banskoj Hrvatskoj) koji su bitni za shvaćanje i razumijevanje onoga što im slijedi. Upozorava na važnost *Braniča jezika hrvatskog* Nikole Andrića (1911.) kao prvoga nagovještaja otklona od koncepcije hrvatskih vukovaca. Prikazuje događaje uoči Prvoga svjetskog rata i upozorava na pojavu mladih hrvatskih književnika koji su žrtvovali hrvatski jezik i (i)jekavicu i prihvatili ekavicu te tako pisali do druge polovice dvadesetih godina 20. stoljeća (npr. A. Barac, A. Cesarec, D. Cesarić, U. Donadini, M. Krleža, G. Krklec, K. Krstić, V. Majer, Đ. Sude-ta itd.). Govori o hrvatskom jeziku i njegovu nepovoljnu (unitaristička je-zična politika) položaju u Kraljevi-ni Srba, Hrvata i Slovenaca (poslije Kraljevina Jugoslavija). Nakon aten-tata na kralja Aleksandra (Marseilles, 1934.) pitanje je hrvatskoga jezika po-novno isplivalo na površinu. Osniva se *Društvo Hrvatski jezik* (1936.) i po-

kreće časopis *Hrvatski jezik* (1938.). Nezavisna Država Hrvatska (10. trav-nja 1941.) u prvi plan postavlja, isti-će Samardžija, direktivni model jezič-ne politike koji podrazumijeva veliku prisutnost različitih ustanova koje su tu politiku provodile. Objavljen je niz zakonskih odredaba koje su uređiva-le uporabu hrvatskoga jezika, pravo-pisa i pisma u javnoj komunikaciji. Najbolji je i obuhvatan opis toga raz-doblja Samardžija sveo u jednu reče-nicu: „Za prva četiri i pol desetljeća XX. stoljeća može se s pravom reći da su u povijesti hrvatskoga jezika i njegova pravopisa osebujno razdoblje koje obiluje važnim događajima, za-nimljivim djelima, politikom izrav-no poticajnih promjena i zaokreta, ali i postupnim, s protokom vremena sve očitijim traganjem za vlastitim jezič-nim posebnostima koje će svoju snaž-nu tvornu afirmaciju doživjeti tek iza polovice tridesetih godina.“

Na poziv Matice srpske, od 6. do 8. prosinca 1954., u Novom se Sadu sastala skupina srpskih i hrvatskih je-zikoslovaca, prevoditelja i književni-ka da pod političkom kapom rasprav-ljaju o jeziku, o veličanju sličnosti i utiranju razlika između dvaju jezika. Osnovna je postavka bila ta da su hr-vatski i srpski jedan jezik, pa prema tome mora imati jedan, zajednički na-ziv, pravopis, rječnik i nazivlje.

U članku *Hrvatski jezik i Hrva-ti izvan Hrvatske* Marko Samardži-ja govori nam o položaju hrvatske je-zične zajednice izvan domovine i o

tome što se čini (ili što se ne čini) u vezi s promicanjem poznavanja hrvatskoga jezika u inozemstvu. Najveće su se migracije zbile krajem 15. stoljeća, u doba osmanskih osvajanja, a stanovništvo je migriralo u južnu Italiju, današnju zapadnu Austriju, zapadnu Mađarsku, zapadnu Slovačku i u Moravsku (Republika Češka). Broj govornika hrvatskog u pokrajini Molise (Italija) jest 2 300. Govorim je ikavsko-novoštokavski s dosta čakavskih elemenata. Kod gradišćanskih Hrvata razlikuje se pet jezičnih skupina: ikavsko-ekavski uglavnom čakavski govori, ikavski čakavski govori, štokavsko-čakavski govori, štokavski jekavski govori i kajkavski govori. Gradišćanski Hrvati u 20. stoljeću razvijaju vlastiti književni jezik, gramatikografsku, leksikografsku i pravopisnu tradiciju, a u Austriji im je priznat status nacionalne manjine. U Mađarskoj su Hrvati također manjina, a dijele se u tri jezične grupe: gradišćanski Hrvati (zapad i sjeverozapad), kajkavci i štokavci. U Republici Rumunjskoj žive tri skupine Hrvata: kajkavci u Keči, Hrvati u selu Rekaš i Karaševci. Samardžija se nadalje dotiče i hrvatske nacionalne manjine, nastale raspadom druge Jugoslavije, u Srbiji, Crnoj Gori, Sloveniji i Makedoniji, dok su Hrvati u Bosni i Hercegovini jedan od konstitutivnih naroda, čine oko 14% stanovništva, a hrvatski im je službeni jezik, tj. on je jedan od dvaju službenih jezika u „federalnome“ dijelu Bosne i Hercego-

ne. Spominju se i Hrvati u prekontinentalnim (SAD, Kanada, Čile, Argentina...) zemljama te Hrvati koji trbuhom za kruhom šezdesetih godina 20. stoljeća odlaze u zapadnoeuropske zemlje, najčešće u Njemačku. Na kraju se govori o promicanju hrvatskoga jezika izvan domovine, tj. da se od osamostaljenja Republike Hrvatske u to ulaže puno truda. Za pohvalu je da danas postoji 31 lektorat hrvatskoga jezika na mnogim stranim sveučilištima, ali nema ih svugdje gdje je to potrebno, primjerice u Njemačkoj, nordijskim i prekontinentalnim zemljama.

U posljednjemu članku prvoga tematskoga bloka *Sociolingvističke funkcije (standardnog) jezika i pravo na uporabu vlastitog jezika* Samardžija govori o tome što je jezična zajednica i jezično područje općenito te se dotiče najnovijih sociolingvističkih istraživanja kako bi lakše objasnio zašto je opravdano govoriti o hrvatskoj jezičnoj zajednici.

Drugi je tematski blok, *Hrvatski jezik i njegovi dijalekti*, nešto kraći od prvoga, koji se proteže od 11. do 122. stranice, a obuhvaća dio knjige od 123. do 172. stranice. Prvi članak drugoga tematskoga bloka nosi naziv *O hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti*. Govoriti o hrvatskoj štokavskoj dijalektalnoj književnosti nije naime moguće bez uvoda u hrvatsku dijalektalnu književnost općenito, a ona započinje Matoševom pjesmom

Hrastovački nokturno, 1900. godine. Tu treba dodati i to da sva dijalektalna djela nisu i dijalektna književnost, tj. prema Brozoviću je dijalektalna poezija samo nefolklorna, odnosno umjetnička poezija, pisana dijalektom, a nastala poslije oblikovanja standardnog jezika.³ Njegovim se kriterijima, kaže Samardžija, ne može ništa dodati, ali napominje jedan važan propust, a to je da prema tadašnjem stanju u jeziku Brozović ne nalazi razloga za spominjanje štokavske dijalektalne književnosti. Ona je naime, prema njemu, samo stilska izražajna kategorija. Samardžija pak, na primjerima iz nekoliko djela, nastoji dokazati postojanje treće, tj. štokavske dijalektalne književnosti (ne ulazeći u književnoumjetničku kakvoću), a položaj je štokavskih organskih idioma, kaže Samardžija, ako ne isti kao i čakavskih i kajkavskih, a onda puno lošiji. Piscima se naime veoma teško osloboditi standarda.

U drugome članku, *Globalizacija, hrvatski standardni jezik i nestandardni idiomi*, Samardžija govori o jednome prvotno gospodarskom procesu – globalizaciji, koja danas ima veoma važnu ulogu u međujezičnim dodirima i snažno potiče jezični imperijalizam (engleski kao globalni jezik). To naravno, uz gotovo sve svjetske jezike, utječe i na hrvatski jezik. Ne treba

ni spominjati koliko je to štetno, jer izravno narušava polifunkcionalnost standardnog jezika.

Dijalektalno u jeziku pripovijesti Ive Kozarca objašnjava nam Samardžija u trećemu članku drugoga tematskoga bloka. Ograničio se samo na Kozarčevu zbirku pripovijesti *Slavonska krv* (Vinkovci, 1906.), jer je jedino ona svjetlo dana ugledala za piščeva života pa je, pretpostavlja Samardžija, vjerojatno najmanje jezično mijenjana, tj. ako i jest, onda s piščevim znanjem. Zanimljivo je da se štokavsko dijalektalno javlja u upravnome govoru (za karakterizaciju likova) i u piščevu tekstu, tj. u njegovu metajeziku. Zapravo je ova druga činjenica puno zanimljivija. Prvo moramo uzeti u obzir činjenicu da Kozarac, prema današnjim mjerilima, nije završio ni osnovnu školu, pa to može biti uzrokom mnogih pravopisnih pogrešaka i nekih dijalektizama, tj. provincijalizama (kako je nazivano ono što je „nestandardno“, dijalektalno iz štokavštine). Kozarca međutim, kaže Samardžija, ne možemo i ne smijemo gledati izvan svojega vremena i svojega naraštaja. On je sin moderne, a ona svoje sinove vraća u vlastiti jezični zavičaj. Prema tomu, ako na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće književnim jezikom nisu bili zadovoljni kajkavci i čakavci, može se pretpostaviti da nisu bili ni štokavci, pa nam prisutnost nestandardnih (dijalektalnih) elemenata u metajeziku Ive Kozarca ipak nešto govori, pretpostavlja Samardžija, tj.

³ O fenomenu dijalektalne književnosti vidi: D. Brozović, *Regionalno i dijalektalno u novijoj hrvatskoj lirici*, Hrvatsko kolo, god. V., 1952., 203.

nije samo pogreška, kako se na to nedavno gledalo. A govori nam što? Da se početkom 20. stoljeća polako, skriveno i mukotrpno rađala i štokavska dijalektalna književnost, koliko god to dosad bilo osporavano.

U četvrtome članku, *Vođinački govor ili jedna hrvatska priča o izumiranju idioma*, Samardžija govori o govoru svoga rodnog mjesta koji pripada slavonskomu dijalektu i u njemu posebnoj skupini staroštokavskih govora zapadno i južno od Vinkovaca. Glavna mu je fonološka značajka ekavski refleks „jata“, a prozodijske su mu značajke čuvanje mlađeg ili novog akuta, silaznih naglasaka na nepočetnome slogu te djelomično čuvanje dugih nenaglašenih slogova u prednaglasnome položaju. Vođinački govor dakle ima petonaglasni sustav. Dalje se navode druge važnije fonološke značajke, a nakon toga i važnije morfološke i leksičke značajke. Taj se govor, sa žaljenjem konstatira Samardžija, može danas čuti samo još od rijetkih izvornih govornika starijeg naraštaja koji su, naravno, manjina.

U trećemu tematskome bloku (str. 172.–202.), *Ljudikanja, prigovaranja i spomnjanja o hrvatskome i u vezi s njim*, autor odgovara na aktualna pitanja o hrvatskome jeziku u trima s njim vođenim intervjuima. Prvi je intervju s njim vodio Sead Begović – *Bez zakona o hrvatskom jeziku*, drugi Josip Brkić – *Hrvatski jezik – sluga i poluga politikanstva*, a treći Žarko Ivko-

vić – *Ne može predsjednik Sanader s nogu odlučivati o pravopisu*.

I u ovu je svoju knjigu prof. dr. Marko Samardžija unio svoje znanje, trud i naravno ljubav. Po svojoj tematskoj raznolikosti i raznovrsnosti, a opet stručnjaku vidljivoj povezanosti, ova je knjiga veoma vrijedan prinos hrvatskomu jezikoslovlju općenito, pa je stoga vrijedno zagledati u nju.

Ermina Ramadanović